

СТОЇЦИЗМ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Досліджуються філософсько-правові погляди представників стоїцизму на розвиток соціальних інституцій тогочасних державних утворень крізь призму державно-правових феноменів.

Ключові слова: Стоїцизм, Греція, Рим, філософсько-правові погляди, рівні соціального буття, індивідуалізм, апатія.

Постановка проблеми. III ст. до н.е. відзначилося істотними змінами, що відбулися у змісті традиційно-філософської парадигми античного суспільства, а саме – цілісне, предметно-речове бачення світу стає дихотомічним: поряд зі звичайним предметним світом речей мовби виростає новий – духовно-ідеальний (уже не предметний), «внутрішній», «індивідний» світ. У післяаристотелівській філософії зазначені зміни виявляли себе, насамперед, не просто поворотом від космосу до людини (такий поворот здійснив ще Сократ), а винятковим проявом зацікавленості до розв'язання проблем морально-етичного характеру, до тематики суб'єктивізму. Вказані прояви індивідуалізму згодом стали одною із основних причин зародження та розвитку римського практицизму, який значно вплинув, у свій час, на еволюційне переформатування грецької філософсько-правової думки на теренах Риму. Зазначені особливості були притаманні й стоїцизмові, як одному із провідних напрямків елліністичної філософії, та проявлялися у тому, що у процесі філософського пізнання емпірично-матеріальний світ набував пріоритетного значення. Поряд із цим у філософсько-правовому вимірі стоїцизм знаходився на чітко визначених суспільно-політичних позиціях, що були просякнуті духом обов'язковості, яка розвивалася у фарватері фатуму, долі. Але незважаючи на заздалегідь визначену зумовленість фатуму, стоїчне вчення наділяло індивіда правом вибору власної поведінки на персонально-індивідуалістичному рівні суспільного буття. Саме тому ідентифікуючими особливостями цієї ранньо-елліністичної філософської школи можна назвати як зумовленість загально-космічного розвитку соціального (у тому числі й державно-правового) буття, так й індивідуалізацію, суб'єктивізм особистості та використання у процесі пізнання навколишнього світу, тобто космосу, індивідуальних людських особливостей.

Ступінь наукової розробки проблеми. До проблем філософсько-правової розробки та викладення представниками стоїчних шкіл як Греції так і Риму державно-правових феноменів

зверталася не одне покоління учених-юристів, філософів, політологів. Серед російських, радянських і вітчизняних учених, які прямо чи опосередковано досліджували державно-правову проблематику філософської спадщини стоїків, можна виділити А.Ф.Лосєва, В.С.Нерсисянца, О.А.Столярова, В.Ф.Асмуса, Є.М.Трубецького та ін.

У вітчизняній юридичній літературі сучасного періоду висвітлюються лише окремі аспекти даної проблематики, а тому цілий ряд окремих філософсько-правових питань творчої спадщини послідовників стоїцизму потребує подальшого наукового аналізу.

Метою статті є системне аналітичне дослідження основних державно-правових феноменів філософського світосприйняття, яке було притаманне послідовникам стоїцизму. Визначення стоїчної феноменології державно-правових інституцій, джерел їхнього походження та соціально-організаційного призначення.

Виклад основного матеріалу. *Школи стоїцизму* – у 300 р. до н.е. заснував Зенон (бл. 333-262 до н.е.) з Кітона (о.Кіпр). В історії цього філософського напрямку розрізняють Давню Стою (III-II ст. до н.е., представники – Зенон, Клеанф, Хрісіпп), Середню Стою (II-I ст. до н.е., представники – Панетій, Посідоній) і Пізню (Римську) Стою (I-II ст. н.е., представники – Сенека, Епиктет, Марк Аврелій).

Послідовники стоїцизму, виходячи із тогочасних науково-пізнавальних тенденцій, ділили філософію на три складові: фізику, етику та логіку [1, с.476]. І у кожній з них представники даного філософського напрямку прямо чи опосередковано зверталися до проблем людського буття, його ролі у житті державно-правового територіально-політичного утворення, впливу інституцій державної влади на життєдіяльність людського індивіда, впливу на поведінку окремо узяті соціальної одиниці загальнообов'язкових правил природного, та похідних від них приписів нормативного характеру.

Первинною філософською категорією, яку намагалися дослідити стоїки, було визначення

логічних основ процесу пізнання навколишнього світу. Але все ж таки головною їхньою ідеєю було розв'язання проблеми всеєдності, як зазначав В.В. Зеньковський, починаючи від ранніх стоїків, через усю античну філософію до Плотіна та Прокла, спостерігаються спроби побудови метафізики всеєдності [2, с.180].

Досліджуючи феномен державно-правового буття соціуму, представники даного філософського напрямку наголошували на проявах людської «соціальності», вказуючи на те, що людям, за притаманною їм природою, властиво збиратися разом, радитись, об'єднуватись. Стоїки вважали, що Всесвіт управляється волею богів та являє собою аналог загального міста – общину людей та вищих сутностей і що кожен з нас є частиною цього Всесвіту, саме тому вони зазначали, що необхідно ставити загальне благо вище власного [1, с.496], тобто визнавали первинність, домінуючість «суспільного» над «особистим», «приватним. Тож сама ідея спільного середовища існування людей, богів і всіх інших живих істот, на нашу думку, і могла викликати появу стоїчної гіпотези про всеохоплюючу спорідненість усього існуючого.

Представники стоїцизму, на наш погляд, першочергове місце в процесі життєдіяльності людини відводили життєвим обставинам, які не залежали або мало залежали від її особистих прагнень: «Все стається за велінням долі... Доля – це безперервна черговість причин суцього або розум, згідно з яким управляється світобудова» [1, с.485]. «Доля – це закон усього суцього в світобудові, що управляється провидінням... Це непорушний порядок і непорушний зв'язок» [1, с.490]. Як слушно з цього приводу зазначав Є.М.Трубецький, що як складова частина світової будови, людина повинна узгоджувати власну поведінку з вічними законами, які управляють Всесвітом, з божественним розумом, який царює у природі. Усе наше життя повинно визначатися не випадковими індивідуальними примхами, не особистим свавіллям, а розумною свідомістю загального необхідного закону природи [5, с.117]. Але відштовхуючись від зазначених постулатів, не можна вважати, що прихильники стоїцизму не наділяли індивіда певною автономією власного вибору. Так, людина слідує за визначеним долею чи то Богом шляхом, але під час своєї життєвої діяльності вона наділяється правом чи то властивістю обирати. Дане наше припущення ґрунтується на тому, що, на переконання стоїків, для певного впливу на поведінку людей у Всесвіті існує природний за-

кон, який є божественним і володіє силою, яка велить чинити правильне та забороняє протилежне [1, с.490]. Тобто поряд із твердженням Сенеки про те, що долі ведуть того, хто хоче, і тягнуть того, хто не хоче [1, с.506], згідно з яким провидіння врегульовує поведінку індивіда на глобальному рівні, на локальному дану функцію покликаний виконувати природний закон, який наділявся стоїками божественною силою. Тобто, виходячи із логічного змісту зазначеного, можна зробити припущення, що у випадку всеохоплюючого функціонування глобально-виключної ролі фатуму у долі окремого індивіда, потреба регуляції його поведінки на локально-приватному рівні за допомогою природного закону, не мала б жодного сенсу та втратила б власну актуальність унаслідок фактичної непотрібності. Але послідовники стоїцизму, формулюючи й обґрунтовуючи власні філософсько-правові концептуальні позиції, наголошували саме на існуванні проблематики локального регулювання поведінки індивіда, яку пропонували розв'язати за допомогою норм природного права. Слід звернути увагу на те, що у логічному змісті наведеної стоїчно-концептуальної ідеї опосередковано визнається існування за окремою людиною права вибору моделі власної поведінки. Тобто індивід наділявся локальною дією автономією у рамках природного права, чим, фактично, ставилася під сумнів всеохопність, всепроникність фатуму у сфері людської діяльності локально-особистісного рівня. Саме симбіоз глобального та локального рівнів регуляції поведінки людини повинен був, за уявою стоїків, призвести індивіда до вибору правильного, на їх переконання, типу поведінки, тобто до добродійності: «Жити добродійно – це те ж саме, що жити виходячи із набутого досвідом знання того, що відбувається в природі, оскільки наша природа є частиною загальної природи. Тому вища мета – жити у злагоді з природою – згідно з власною природою та загальною природою, нічого не роблячи такого, що заборонено загальним законом, а саме правильним розумом, який проникає у все; він ж притаманний Зевсові, упоряднику та управителеві всього суцього... За Архедемом, це означає жити, виконуючи всі обов'язки» [1, с.493].

Фактично добродійне життя, на переконання прихильників стоїцизму, базувалося на широкому використанні життєвого досвіду, який тісно пов'язувався з існуванням у індивіда раціонального мислення: «Якщо розум дається розумним для більш досконалого керівництва, то жити згідно з

розумом насправді означає жити за природою... Вища мета – це жити за природою, а це, значить, жити добродійно: адже саме до добродійності веде нас природа» [1, с.493].

З цього приводу Є.М.Трубецький зазначав, що добродійність є природним призначенням людини та разом з тим – вищим людським благом; вона виражає собою вищу людську досконалість як розумної речовини [5, с.118]. Але добродійне життя, на переконання стоїків, також тісно пов'язувалося із виконанням покладених на індивіда обов'язків. Вони називали обов'язком те діяння, яке може бути виправдане розумною підставою [1, с.500]. Зокрема Зенон зазначав, що: «Обов'язок є дією, яка притаманна природним створінням. Із дій, що вчинені за захопленням, одні відповідають обов'язкові, інші протилежні йому, треті – ні одне, ані інше. Відповідає обов'язкові те, що навіть розумом... Протилежне обов'язкові те, що розум не вселяє» [1, с.500]. Виходячи зі змісту наведених тверджень Зенона, можна констатувати той факт, що засновник стоїцизму дотримувався переконань, що всі дії індивіда можна поділити на дві групи – діяння вчинені з розумово-логічного обґрунтування, які й є за власною природою проявом виконання обов'язку, та діяння, що вчиняються «за захопленням», у стані ейфорії, тобто на основі необдуманих дій, у пориві пристрасті, які не мають нічого спільного із розсудливою розумово-раціональною діяльністю індивіда. Зазначені «негативні» діяння філософ поділяв на три групи. До першої він відносив ті, які відповідали обов'язкові, фактично вказуючи на те, що виконання власного обов'язку індивідом не завжди ґрунтується на його логічно-розумовій діяльності, тобто до сфери обов'язкових, Зенон відносив як діяння «розумні», так і частину діянь «пристрасних». До другої групи філософ зараховував діяння діаметрально протилежні категорії обов'язкових, чим, фактично, засвідчував здатність індивіда самостійно керувати власною поведінкою на локальному рівні. До третьої групи засновник стоїцизму відносив діяння, які не належали ані до першої, ані до другої групи, чим знову ж таки вказував на автономність волі індивіда на локальному рівні його діяльного існування. Але, на переконання представників даного філософського напрямку, пристрасть, яка, на їх думку, була об'єднуючою ознакою для всіх трьох можливих варіантів, – це душевне хвилювання, протилежне здоровому глуздові та неприйнятне природою [1, с.500]. Із даного твердження випливає логічне припущення, що все, вчинене в пориві пристрасті, не є природним і

не відповідає божественному закону. У даному випадку перша група «негативних» діянь, за класифікацією Зенона, які, хоча і вчинялися на основі пристрасті, але все ж таки були за своєю суттю проявами позитиву, адже являлися не природною формою виконання індивідом власних функціональних обов'язків, хоча і суперечили природно-божественним законам. Але ж основним призначенням людини на її життєвому шляху, на переконання стоїків, була добродійність, яка ґрунтувалася на дотриманні природних законів, та виконанні обов'язку. Як можна побачити на основі наведених вище прикладів, виконання обов'язку не завжди збігалося із дотриманням вимог природного права, а тому можна стверджувати, що виконання індивідом власних обов'язків, певним чином могло виходити за рамки природно-божественних «приписів», тобто спектр людських діянь, пов'язаний із виконанням власних функціональних обов'язків, був дещо ширшим, аніж визначені природно-правові межі. Саме тому можна зробити припущення, що стоїчне визначення природного права у його божественній сутності неповне та недосконале, адже воно не здатне повністю охопити «добродійно-діяльну» сферу людського життя.

На рахунок визначення стоїчної феноменології державного ладу зауважимо, що проблеми теорії суспільства та держави, як зазначав О.А.Столяров, були об'єктом наукового пошуку майже усіх широковідомих представників стоїцизму. Фундаментом цих досліджень, як і фундаментом етики, є вчення про «первинні нахили» [4, с.220]. Дане припущення ґрунтується на тому, що природна прихильність, яку індивід спочатку проявляє відносно рідних і близьких, згодом розповсюджується на всіх людей, як «братів за природою». Зокрема Сенека прямо зазначав, що люди – члени єдиного тіла, природа створила нас спорідненими один одному, оскільки ми зроблені з однієї вихідної матерії, для однієї й тієї ж мети [1, с.506]. На переконання стоїків, найліпший державний лад той, що поєднує демократію, царську владу й аристократію [1, с.496]. На перший погляд, даний симбіоз викликає подив, адже кожна із зазначених форм державного правління є самостійною, а їх елементи, переважно, є взаємовиключними, не сумісними. Та проаналізувавши слова Хрисиппа про те, що царська влада – необмежена, вона може бути сталою лише у середовищі мудреців; про те, що правитель повинен розрізняти, що добре і що погане, а цього не знають люди дурні та лише мудреці вміють управляти, оскільки тільки вони обізнані в судових справах, володіють даром красномовства, а зовсім не дурні люди; про

те, що мудреці ні до кого не проявляють співчуття, так як нікому не прощають та ні кого не позбавляють належного за законом покарання, оскільки поступки, жалість та сама поблажливість є нікчемністю душі, що прикидається доброю, коли карають, адже вони не вважають, що покарання надто суворі [1, с.502], можна зробити висновок, що на чолі держави повинен знаходитися необмежений правитель – цар. Але в процесі виконання покладених на нього функціональних обов'язків монарх змушений шукати підтримку власної діяльної ініціативи серед найавторитетніших громадян держави – мудреців, які користувалися безмежним авторитетом серед широких соціальних мас та були носіями безцінного життєвого досвіду та мудрості. Саме ці мудреці були тією аристократією, яка повинна була брати безпосередню участь у процесах державного управління. Відштовхуючись від ціннісно-логічної бази наведених принципових постулатів Хрисипп зазначав, що мудрець, якщо йому ніщо не перешкоджає, зобов'язаний брати участь у суспільних справах [1, с.502], тобто мислитель указував на обов'язок, а не на право цієї категорії населення брати участь у процесах державного управління. Отже, можна констатувати факт безпосереднього поєднання елементів притаманних царській й аристократичній системам влади в процесі формування, так би мовити, «ідеально-стоїстичної» форми державного правління. Щодо розкриття логічної сутності принципу необхідності присутності в системі ідеального державного управління поряд із царською владою й аристократією ще й елементів демократії, треба звернутися до творчої спадщини Марка Аврелія, який, будучи імператором Риму, водночас ідеально уявляв державу з рівним для всіх законом, яка управляється згідно з рівністю та рівноправністю всіх, царством, яке понад усе шанує свободу підданих [1, с.519]. Саме у даному випадку вищий керівник, імператор великої держави, який у власних діях опирався на аристократичний державний орган – сенат, указував на необхідність запровадження на теренах підконтрольної йому імперії демократичних інституцій, чим фактично і завершив теоретичне обґрунтування найліпшого, на думку стоїків, державного ладу: «Дух цілого потребує спілкування. Саме тому менш досконалі істоти він створив заради більш досконалих, а більш досконалі пристосував одні до одних. Ти бачиш, яке він усюди встановив підпорядкування, кожному дав у міру його гідності та привів найбільш досконалі істоти до однастайності [1, с.522].

А представник стоїцизму Плутарх, зазначав: «Досить дивно, що головним у формі правління, котру описав Зенон, який поклав початок школі стоїків, є не те, що ми мешкаємо у містах і областях та відрізняємося своїми особливими законами та правами, а у тому, що ми розглядаємо усіх людей як своїх співгромадян, що життя одне, подібно тому, як і Всесвіт один. Це ніби стадо, що пасеться на загальних пасовищах згідно з загальним законом» [1, с.478]. У даному прикладі можна простежити основні елементи стоїчної концепції спорідненості всього існуючого. Фактично представники стоїцизму об'єднували всі існуючі державні утворення в одне – всеохоплююче та глобальне, яке за своєю природою є утворюючим началом будь-якого державного організму та джерелом його законодавства. Так, зокрема, Сенека писав, що ми повинні уявити дві держави: одна – що охоплює богів і людей; у ній наш погляд не обмежується тим чи іншим куточком землі, кордони нашої держави ми вимірюємо рухом сонця; інша – це та, до якої нас приписала випадковість. Ця друга може бути афінською чи карфагенською, або пов'язаною з будь-яким містом; вона стосується не всіх людей, а лише визначеної їх групи. Є такі люди, котрі одночасно служать і великій, і малій державам, є такі, що служать лише великій, та такі, що служать лише малій» [1, с.507]. Наведене припущення, сформульоване Сенекою, розвинув Марк Аврелій, який зазначав, що ми причетні до якого-небудь громадянського устрою, а світ подібний до Града... Саме звідси, із цього Града, і духовне начало в нас, і розумне, і закон [1, с.520]. Виходячи з аналізу зазначених суджень, можна вказати на те, що стоїки, проголошуючи власні ідеї глобалізації державно-правових утворень аж до створення єдиної наддержави, перебували, як влучно зазначав В.С.Нерсесянц, на позиціях космополітизму [3, с.523]. У світлі ж космополітичних і природно-правових уявлень стоїків, такий необхідний, та на той час фактично державоутворюючий інститут як рабство не був виправданим. Насправді ж переважна більшість представників даного філософського напрямку, виходячи із визнання всезагальної природної рівності людей, висловлювали протест проти існуючого на той час економічного базису держави – рабства. Зокрема Сенека зазначав, що той, хто думає, що рабство розповсюджується на всю особистість, помиляється: її краща частина вільна від рабства. Тільки тіло підкорене та належить власникові, дух же сам собі пан. Немає рабства більш ганебного, ніж рабство добровільне [1, с.508]. Тим ми-

слитель пропагував свободу та недоторканість особистості, якщо не у фізичному, то в духовному змісті цього слова. Але також треба вказати на той факт, що не всі прихильники стоїчної ідеології поділяли ідею несприйняття рабства як необхідного державного інституту. Так, зокрема, Посидоній відстоював правомірність рабства, наводячи на його захист відомі аргументи, що містяться у праці Аристотеля «Політика» [5, с.120].

Висновки. У підсумку можна зазначити, що пропагуючи всеосяжність долі, фатуму, представники стоїцизму надавали індивідові можливості скористатися власною автономією на локальному рівні його існування. Беручи до уваги тогочасні суспільно-політичні реалії, вони намагалися обґрунтувати необхідність поєднання в одному державно-правовому організмі елементів як царської влади й аристократії, так і демократичних засад. Виходячи із природно-правових нормативних основ, стоїки вважали за необхідне об'єднати всі існуючі державно-правові утворення в одне – глобальне, чим засвідчили власну прихильність до ідей космополітизму. Також керуючись природно-правовою концепцією, переважна частина послідовників ідеології стоїцизму

обґрунтовано виступали проти існування на державних теренах інституту рабства, чим засвідчили прогресивність і актуальність власних державно-правових позицій.

Список літератури

1. Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т.1. – Ч.1 и 2. – Москва: Мысль, 1969. – 936 с.
2. Зеньковский В.В. История русской философии.- Ленинград: Эго, 1991. – Т.2. – Ч.2. – 268 с.
3. Нерсисянц В.С. Философия права: Учебник / В.С.Нерсисянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма: ИНФА-М, 2011. – 848 с.
4. Столяров А.А. Стоя и стоицизм. – Москва: Камы Групп, 1995. – 448 с.
5. Трубецкой Е.Н. История философии права // Философия та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. – К.: Либідь, 2011. – Кн. 2 / уклад. І.С.Гриценко. – 448 с.
6. Філософія як історія філософії.: Підручник. – К.: Центр учб. літ-ри, 2010. – 648 с.

Стаття надійшла до редколегії 27 лютого 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

S.G. Melenko

Stoicism: phenomenology-legal analysis

Summary

The article deals with Philosophical-legal views of stoicism representatives for the development of social institutions of those time state formation through the prism of state-legal phenomena.

Key words: Stoicism, Greece, Rome, philosophical-legal views, social stages, individualism, apathy.

S.G. Melenko

Стоицизм: феноменологически-правовой анализ

Аннотация

Исследуются философско-правовые взгляды представителей стоицизма на развитие социальных институций тогдашних государственных образований сквозь призму государственно-правовых феноменов.

Ключевые слова: стоицизм, Греция, Рим, философско-правовые взгляды, уровни социального бытия, индивидуализм, апатия.